

PROSPĚCH V 1. AŽ 8. TŘÍDĚ ZÁKLADNÍ ŠKOLY

Alena Škaloudová

1. Úvod

Následující text je příspěvkem k široce diskutované problematice příčin rozdílů projevujících se při vzdělávání žáků (např. Hrabal, 1989; Chráska, 1996). Prezentuje výsledky, k nimž jsme dospěli v rámci longitudinálního výzkumu Pražské skupiny školní etnografie "Žák v měnících se podmínkách současné školy". Navazuje na příspěvek (Škaloudová, 2002) týkající se závislosti školního prospěchu na pohlaví a socioprofesioním profilu rodin žáků a vývoje této závislosti v období mezi první a sedmou třídou školní docházky. Nové tu není pouze rozšíření o osmou třídu, ale i rozsáhlejší výzkumný soubor.

2. Výzkumný soubor, zkoumané proměnné a metody výzkumu

Výzkumný soubor tvoří děti z pěti škol: Bílé, Žluté, Hnědé, Modré a Oranžové. Na rozdíl od souboru dětí z příspěvku (Škaloudová, 2002) se nejedná pouze o děti, které byly ve sledovaných školách přítomny po celou dobu školní docházky mezi první a osmou třídou, ale o děti aktuálně v daném ročníku ve třídě přítomné. Jsou tu i děti, které ze školy odešly nebo naopak do školy nastoupily¹.

Rozsah výzkumného souboru se mezi první a osmou třídou základní školy pohybuje v rozmezí mezi 100 a 128 žáky. Z toho je 79 stálých žáků, tj. těch, jejichž prospěch byl zjištěn ve všech třídách. V první třídě chybí data pro žáky Modré školy. V páté třídě došlo v Hnědé škole k výrazné obměně žáků. Odešli 4 žáci, z toho 3 „podprůměrní“, a objevilo se 11 nových prospěchově průměrných až nadprůměrných žáků. Jednalo se o žáky z paralelní výběrové jazykové třídy, která byla v páté třídě sloučena s naší třídou. Většina těchto žáků však po páté třídě odešla na osmileté gymnázium. Pro 16 žáků z Oranžové školy chybí údaje za šestou třídu. Z těchto 16 dětí jich 14 má údaje za sedmou i osmou třídu. Další poměrně četné skupiny tvoří 8 dětí, které ze sledovaných škol odešly po šesté třídě a 10 dětí, které odešly po sedmé třídě. Jenom 5 dětí navštěvovalo sledované školy pouze v osmé třídě. Ostatní změny souboru jsou už nevýznamné.

Bílá škola je představitelkou výběrové školy s rozšířenou výukou cizích jazyků. Škola má vysoký socioprofesioní status z hlediska postavení a vzdělání rodičů. Většina dětí pochází z rodin, kde alespoň jeden z rodičů dosáhl vysokoškolského vzdělání. Protože se škola snaží vyjít vstříc zájmu rodičů o umístění dětí, jsou třídní kolektivy početné, dosahují cca 30 žáků ve třídě. Až v osmé třídě dochází ke snížení počtu žáků, a to převážně z důvodu jejich odchodu na šestileté gymnázium. Bílá škola neklade vysoké nároky pouze na žáky, ale i na učitele. Učitelství dosahuje plné aprobovanosti ve všech předmětech.

Žlutá a Modrá škola jsou typem obvyklé velké základní školy. Jsou klasifikovány jako školy sociálního středu, protože největší část žáků pochází z rodin zaměstnanců se středoškolským vzděláním, zbytek pak tvoří jak děti z rodin s dělnickou profesí tak z rodin vysokoškoláků. Počty žáků ve třídách jsou nižší než v Bílé škole. Učitelství je převážně

¹ Zajímavým faktem je, že výsledky pro tento soubor dětí jsou prakticky shodné s výsledky získanými v souboru dětí, které byly ve zkoumaných třídách přítomny po celé období mezi první a sedmou třídou. Zdá se tedy, že obměny dětí ve třídách nemají až na výjimky (např. odchod větší skupiny žáků na výběrovou školu na výsledky longitudinálního výzkumu žádný zásadní vliv.

aprobovaný, je v něm však i několik důchodců. Sledovaná třída z Modré školy má jako jediná větší zastoupení chlapců než dívek.

Hnědá škola reprezentuje velkou základní školu se speciálními třídami pro žáky s edukačními potížemi. Čtvrtinu žáků tvoří děti z rómských rodin a většina žáků pochází z rodin dělníků. Členy učitelského sboru tvoří kvalitní pedagogové, z nichž někteří mají velké zkušenosti v práci s dětmi se specifickými poruchami učení. Počty žáků ve třídách jsou v prvních ročnících nízké, později dosahují průměru.

Oranžová škola představuje menší venkovskou školu², v níž většina dětí pochází z rodin, kde žádný rodič nemá maturitu. Převážná část rodičů je navíc zatížena dojížděním za prací. Učitelství sbor tvoří velmi mladý kolektiv aprobovaných učitelů. Počty žáků ve třídách jsou nejnižší ze všech sledovaných škol. Sledovaná třída Oranžové školy se vyznačuje výrazným nepoměrem chlapců a dívek. Dívek je zhruba třikrát tolik než chlapců.

Prospěch dětí jsme charakterizovali známkou z českého jazyka, známkou z matematiky a průměrným prospěchem ze všech předmětů. Socioprofesionální profil rodin žáků stejně jako v (Škaloudová, 2002³) je dán navštěvovanou školou.

Pro zpracování výzkumných dat jsme zvolili grafické znázornění průběhu prospěchových charakteristik v období mezi první a osmou třídou v závislosti na pohlaví dětí a navštěvované škole. Přitom je třeba si uvědomit, že ukazatelem relativní stability úrovně školní úspěšnosti žáka je mírné zhoršování prospěchu spíše než jeho stabilita (Hrabal, 1989).

3. Vývoj prospěchu mezi první a osmou třídou podle škol

Závislost prospěchu na socioprofesionálním profilu rodin žáků je prokázána řadou výzkumů, např. (Pražská skupina školní etnografie, 1995). Už při příchodu do školy má větší šanci na úspěch dítě na školu dobře připravené, tj. z rodiny kde se rodiče snaží, aby se dítě o něco zajímalo, na svou činnost se soustředilo a dělalo ji dobře. V průběhu školní docházky je důležité, zda existuje průběžná a systematická spolupráce rodičů při školní přípravě. Na to vše mají větší šanci děti z rodin s vyšším socioprofesionálním statutem.

Jako nejvíce diferencující se na prvním stupni základní školy jevila **známka z českého jazyka**, tj. známka, o které se v literatuře uvádí, že je nejsilněji ovlivněna výkonovou motivací žáků (Hrabal, Krykorková, Pavelková, 1984). Na prvním stupni byly rozdíly mezi školami patrné zejména v období mezi druhou a čtvrtou třídou. V první a druhé třídě jsme zaznamenali nejlepší známky v Bílé, Žluté a Modré škole. V Hnědé a Oranžové škole byla klasifikace více než o půl stupně horší. Od čtvrté třídy můžeme pozorovat až na výkyvy stejný prospěch ve Žluté a Modré škole, tedy ve školách, které se podobají tím, že jsou obě typem obvyklé velké základní školy a rovněž mají žáky s podobným socioprofesionálním profilem rodin.

Největší rozdíly mezi školami byly na prvním stupni zaznamenány ve čtvrté třídě. Nejlepších výsledků dosáhly děti z Bílé školy, průměrných děti ze Žluté a Modré školy a nejhorší známky měly děti z Hnědé a Oranžové školy. Přitom rozdíly mezi „nejlepší“ Bílou školou a „nejhoršími“ Hnědou a Oranžovou školou dosáhly více než jeden stupeň klasifikační stupnice. Ve čtvrté třídě se tedy závislost klasifikace na navštěvované škole a tudíž i na socioprofesionálním profilu rodin žáků projevila velice výrazně.

V páté třídě se rozdíly mezi školami prudce snížily, a to oproti čtvrté třídě o celou polovinu. Tato situace je způsobena především posunem v klasifikaci v Bílé a Hnědé škole, tj. ve školách, které se vymykají průměru. Ve Žluté a Modré škole totiž známky sledují obvyklý trend – mírně se zhoršují. Naproti tomu v Bílé škole dochází k prudkému zhoršení klasifikace a v Hnědé škole dokonce k jejímu zlepšení. Na rozdíl od Hnědé školy není v Bílé

² Jde vlastně o dvě školy, protože výuka pro druhý stupeň ZŠ probíhá v jiné škole ve vedlejší obci.

³ Zde lze nalézt i zdůvodnění tohoto rozhodnutí.

škole zhoršení prospěchu způsobeno změnami žáků ve třídě. Pouze jedna žákyně ze třídy odešla a jedna je nová, přičemž jejich prospěch se výrazně neliší. Situace tedy spíše napovídá tomu, že se zvýšily nároky na žáky anebo došlo k posunu klasifikačního měřítka.

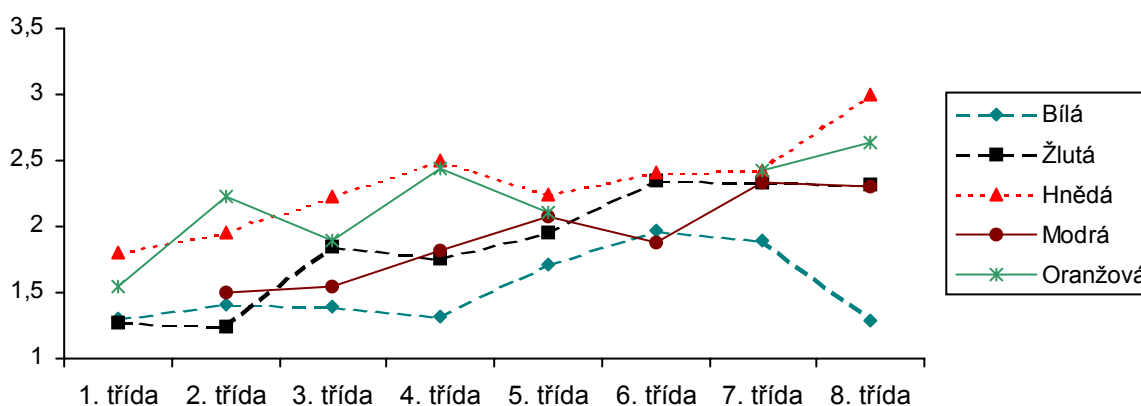
V období mezi pátou a sedmou třídou zůstávají rozdíly mezi školami v prospěchu z českého jazyka na konstantní úrovni. Jedinou zajímavou skutečností je zlepšení prospěchu v šesté třídě v Modré škole. Zatímco v období mezi pátou a šestou třídou se žáci ve třídě Modré školy příliš neměnili a zlepšení klasifikace nemohlo ovlivnit složení žáků, v období mezi šestou a sedmou třídou lze zhoršení prospěchu přičíst na vrub odchodu tří velmi dobrých žáků do výběrových škol. Dalším důvodem této odchylky může být změna učitele (v každé třídě jiný) nebo strategie školy ulehčit žákům přechod z prvního na druhý stupeň základní školy.

V sedmé třídě se v českém jazyce se projevuje rozdíl pouze mezi Bílou a ostatními školami. Jazykově zaměřená Bílá škola je v klasifikaci téměř o půl stupně lepší než ostatní školy, které se prospěchově velmi málo odlišují. Dá se říci, že (s výjimkou Bílé školy) školy prospěchově horší „dohonily“ školy lepší. Celkově lze období mezi pátou a sedmou třídou charakterizovat jako dobu, kdy jsou rozdíly v klasifikaci mezi školami v prospěchu z českého jazyka nejnižší.

Situace se radikálně mění v osmé třídě. Prospěchové rozdíly mezi školami se v českém jazyce stávají nejvyšší za celé období mezi první a osmou třídou – až 1,7 klasifikačního stupně. Pro vysvětlení tohoto jevu jsme stanovili čtyři možné hypotézy:

1. Po sedmé třídě odcházejí nejtalentovanější děti do šestiletých gymnázií nebo jiných výběrových škol. Ve třídě zůstávají pouze méně nadané děti s horším prospěchem. Třídy, ze kterých odešel větší počet dětí na výběrové školy, jsou pak prospěchově zhoršují více než třídy, odkud odešel menší počet dětí. Na našich školách odešlo do výběrových škol nejvíce dětí z Bílé školy, přesto se tu zhoršení prospěchu neprojevovalo. Naopak prospěch z českého jazyka se tu výrazně zlepšil, možná proto, že po odchodu nejtalentovanějších došlo ke snížení nároků na žáky. Také odchod tří žáků z Modré školy neměl za následek zhoršení prospěchu ve třídě. Z ostatních škol odešel po sedmé třídě do výběrových škol natolik malý počet žáků, že to celkový prospěch tříd nemohlo ovlivnit. Zdá se tedy, že odchod žáků sedmých tříd do výběrových škol nemá na zhoršení prospěchu ve třídách vliv.

Graf 1 Vývoj prospěchu mezi první a osmou třídou podle škol: český jazyk

2. Školy chtějí svým žákům při přijímacím řízení pomoci, a proto v osmé a deváté třídě, kdy je prospěch na základní škole jedním z kritérií pro přijetí na střední školu, klasifikují mírněji. Toto „nadržování“ žákům může být u různých škol různé. Tuto hypotézu nebylo jak za pomoci našich dat ověřit.

3. Školy se snaží upravit klasifikační měřítko tak, aby odpovídalo celé školní populaci. Tuto potřebu vyvolávají blížící se přijímací zkoušky na střední školy. Školy s přísnější klasifikací používaly přísnější klasifikační měřítko, aby více diferencovaly a motivovaly svoje žáky. Jakmile se však známky z vysvědčení stávají jedním z kritérií pro přijímací řízení na střední školy, snaží se učitelé klasifikaci přizpůsobit celé školní populaci, aby nepoškozovaly svoje žáky. Tak by tomu mohlo být například u výběrové Bílé školy. Naopak školy, které své žáky klasifikovaly mírněji, aby je známkami nedemotivovaly, se snaží přísnější klasifikací reálně ukázat žákům, jaké jsou jejich možnosti pro přijetí na střední školu. Tato možnost se nabízí u žáků Hnědé, popř. i Oranžové školy.

4. Žáci se začínají před přijímacími zkouškami ve škole více „snažit“. Více se věnují zejména přípravě v těch předmětech, které bývají obsahem přijímací zkoušky na střední školu. K těmto předmětům patří i český jazyk. Protože ambice žáků ke studiu na střední škole mohou být na různých školách různé, může tento fakt na různých školách působit nestejně silně a tím mít vliv na posun prospěchových rozdílů mezi školami. Domníváme se, že školou s největším počtem zájemců o středoškolské studium je škola Bílá. V té se také projevuje největší zlepšení prospěchu mezi sedmou a osmou třídou. Naopak v Hnědé a Oranžové škole očekáváme nejnižší počet zájemců o středoškolské studium – a tam se také prospěch mezi sedmou a osmou třídou zhoršil nejvýrazněji.

Nejpravděpodobnější příčinou prudce se zvyšujících rozdílů v prospěchu z českého jazyka mezi sledovanými školami v osmé třídě se nám jeví vzájemná kombinace důvodů uvedených pod bodem 3 a 4. K dalšímu osvětlení této problematiky může přispět analogická analýza prospěchu z matematiky. Ta je také vyučovacím předmětem, který bývá obsahem přijímacích zkoušek na většinu středních škol. Na rozdíl od českého jazyka patří k předmětům, pro něž se uvádí nejvyšší závislost na kognitivních schopnostech dětí a malá závislost, slabší než u českého jazyka, na ostatních faktorech (Hrabal, Krykorková, Pavelková., 1984).

Známka z matematiky diferencuje na počátku školní docházky slaběji než známka z českého jazyka. První větší rozdíly se objevují až ve třetí třídě a až do šesté třídy se udržují na zhruba stejné úrovni. V páté třídě jsou vyšší než u českého jazyka. Ve třetí třídě se prospěchově odlišuje zejména Hnědá škola. Její žáci dosahují nejhorsího prospěchu z matematiky v celém sledovaném období s výjimkou šesté třídy. V šesté třídě je prospěch v matematice dětí z Hnědé školy lepší než v páté třídě, a dokonce lepší než prospěch dětí ze Žluté školy. V českém jazyce tomu tak není. Proto se domníváme, že toto zlepšení prospěchu v šesté třídě, které je navíc kompenzováno prudkým zhoršením ve třídě sedmé, vzniklo pouze díky mírnější klasifikaci, kterou chtěl učitel usnadnit dětem přechod na druhý stupeň základní školy.

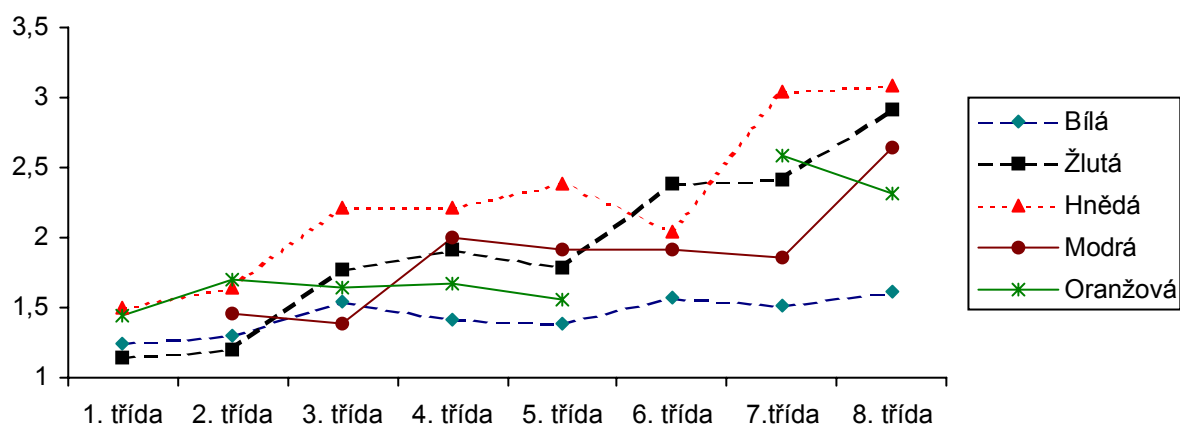
Další zajímavou skutečností je v Hnědé škole zhoršení prospěchu z matematiky mezi čtvrtou a pátou třídou. Přestože do páté třídy přišlo několik nadaných dětí z paralelní výběrové jazykové třídy, na prospěchu z matematiky se to na rozdíl od prospěchu z českého jazyka a průměrného prospěchu vůbec neprojevovalo. Znamená to, že snaha prohloubit jazykové znalosti dětí měla za následek relativní snížení jejich matematických znalostí a dovedností?

Zatímco ve třetí třídě pozorujeme rozdíl především v prospěchu dětí Hnědé školy a dětí ostatních škol, ve čtvrté je situace v matematice podobná jako v českém jazyce. Nejlepší jsou děti z Bílé školy, překvapivě následovány dětmi ze školy Oranžové (to je jediný rozdíl oproti prospěchu z českého jazyka), Žlutá a Modrá škola jsou na zhruba stejné „průměrné“ úrovni a nejhorsí známky mají děti v Hnědé škole. Podobně je tomu i v páté třídě, v matematice na rozdíl od českého jazyka nedochází ke sblížení škol.

Mezi pátou a sedmou třídou jsou rozdíly mezi školami v matematice vyšší než u českého jazyka, a to zhruba o 0,4 klasifikačního stupně (třetí až šestá třída) a o 0,9

klasifikačního stupně v sedmé třídě. Vidíme tedy, že rozdíly v prospěchu se u matematiky výrazně prohlubují o jeden rok dříve (už v sedmé třídě) než u českého jazyka. V osmé třídě pak zůstávají na stejné úrovni jako v sedmé třídě. Že by učitelé matematiky byli prozíravější než učitelé českého jazyka a provedli úpravy v klasifikaci o rok dříve než učitelé matematiky? Těžko se dá totiž předpokládat, že by děti, které chtějí dále studovat na střední škole, vyvíjely kvůli přijímacím zkouškám větší úsilí v jednom předmětu o rok dříve než ve druhém.

Graf 2 Vývoj prospěchu mezi první a osmou třídou podle škol: **matematika**

V sedmé třídě se v matematice na rozdíl od českého jazyka projevují rozdíly mezi všemi školami. Jazykově zaměřená Bílá škola je v klasifikaci zhruba o 0,3 klasifikačního stupně lepší než Modrá škola. V Modré škole je prospěch v šesté a sedmé třídě podstatně (přibližně o 0,5) lepší než ve Žluté škole, a v té zas o 0,6 lepší než v Hnědé škole. Oranžová škola se svým prospěchem z matematiky blíží Žluté škole.

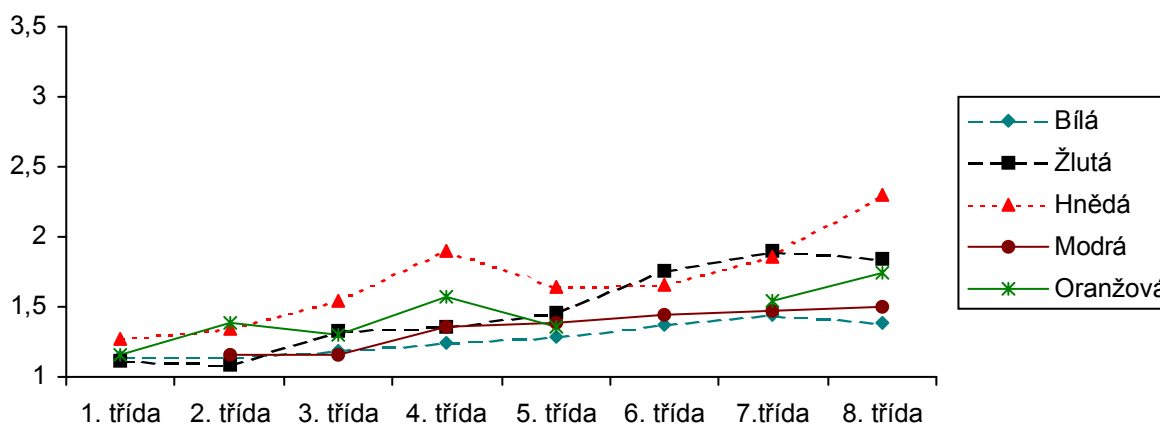
Zajímavou skutečností je prospěch v Modré škole, kde v období mezi čtvrtou a sedmou třídou dochází k mírnému zlepšování prospěchu. Přitom pravidlem je v tomto období mírné zhoršování prospěchu, jak je tomu při mírném kolísání u ostatních škol. Trend lepšího se prospěchu Modré školy je však v osmé třídě vyvážen jeho prudkým zhoršením v osmé třídě, a to téměř až na úroveň Žluté a Hnědé školy. Tak je nakonec v osmé třídě v prospěchu z matematiky obdobná prospěchu v českém jazyce. Existují tu čtyři školy s nevýrazně se odlišujícím prospěchem a výrazně prospěchově lepší Bílá škola.

Závěrem lze konstatovat, že stejně jako u českého jazyka i u matematiky nalzáme v osmém ročníku největší prospěchové rozdíly mezi školami. Zatímco však v českém jazyce k prohloubení rozdílů dochází až v osmé třídě, u matematiky je to už o rok dříve – v sedmé třídě. Protože lze jen stěží předpokládat, že by se žáci začali intenzivně připravovat na přijímací zkoušky z matematiky dříve než na zkoušky z českého jazyka, zdá se nejpravděpodobnější příčinou narůstajících prospěchových rozdílů mezi školami v osmé třídě snaha škol o přiblížení klasifikačního měřítka celé školské populaci. Poměrně spolehlivě je vyvrácena i hypotéza, že prospěchové rozdíly mezi školami jsou způsobeny tím, že v jednotlivých školách jsou nerovnoměrně zastoupeny děti, které po sedmé třídě odcházejí do výběrových tříd. V sedmé třídě jsou ještě v našem výzkumném souboru přítomny, a přesto dochází v matematice k výrazné diferenciaci škol.

Průměrný prospěch se vývojem rozdílů mezi školami v období mezi první a osmou třídou více blíží prospěchu z českého jazyka než z matematiky. Je třeba si uvědomit, že i když rozdíly mezi školami jsou nižší než u českého jazyka a matematiky, jejich váha je díky nižším směrodatným odchylkám vyšší.

Největší prospěchové rozdíly na prvním stupni základní školy nalzáme ve čtvrté třídě, na druhém stupni ve třídě osmé. Jak ve čtvrté tak v osmé třídě dosahují nejhoršího prospěchu žáci Hnědé školy a nejlepší jsou žáci ze školy Bílé. Jejich prospěch však není výrazně lepší než prospěch žáků Modré školy. Zatímco v českém jazyce žáci Modré a Žluté školy dosahovali stejných výsledků, v matematice byli žáci Modré školy lepší, ale horší než žáci školy Bílé. Je tedy zřejmé, že v ostatních předmětech než je český jazyk a matematika byli žáci Modré školy klasifikováni lépe než děti ze Žluté a Bílé školy.

Graf 3 Vývoj prospěchu mezi první a osmou třídou podle škol: **průměrný prospěch**

Modrá škola je charakteristická také tím, že tu na druhém stupni dochází k mírnému rovnoměrnému zhoršování průměrného prospěchu, což bývá v literatuře pokládáno za znak stability a validity (Hrabal, 1989). Podobně je tomu i v Bílé škole, kde až v osmé třídě dochází k mírnému zlepšení průměrného prospěchu. Také ve Žluté škole se v osmé třídě průměrný prospěch zlepšuje. Naproti tomu můžeme pozorovat jeho prudké zhoršení v Hnědé a Oranžové škole. Vysvětlení bude zřejmě obdobné jako u českého jazyka – úprava klasifikačního měřítko.

Zajímavé je sledovat průběh hodnot průměrného prospěchu v Hnědé škole. V páté třídě se tu výrazně projevuje spojení naší třídy s výběrovou jazykovou třídou. Připomeňme, že v matematice tomu tak nebylo a v českém jazyce byl pokles nižší. Přesto, že po páté třídě velká část dětí z původní jazykové třídy odešla do výběrových škol, zůstává i v šesté třídě průměrný prospěch zbylých dětí na stejné úrovni jako v páté třídě. Zřejmě podobně jako v matematice byly děti i v některých dalších předmětech při přechodu na druhý stupeň základní školy klasifikovány mírněji. To dokládá i skutečnost, že prospěch těch dětí, které byly v Hnědé třídě jak v páté tak v šesté třídě se zlepšil nejen v matematice, ale i v českém jazyce a v průměru. Můžeme jen spekulovat, zda se tak stalo v důsledku mírnější klasifikace učitelů, kteří po odchodu nadanějších dětí snížili nároky anebo chtěli dětem usnadnit přechod na druhý stupeň základní školy, nebo zda se ještě v páté třídě projevuje vliv jednoletého soužití s více „proškolsky“ motivovanými spolužáky.

4. Vývoj prospěchu mezi první a osmou třídou u chlapců a dívek.

V České republice, stejně jako v mnoha jiných zemích, dívky tradičně dosahují lepšího prospěchu než chlapci. Tento poznatek bývá nejčastěji zdůvodňován tím, že edukační prostředí školy je svými vlastnostmi a požadavky příznivější pro dívky než pro chlapce. Navíc se dívky flexibilněji adaptují na formální požadavky školy. Dívky jsou přizpůsobivější a ochotněji se učí podle představ učitele (Chráska, 1996).

V práci (Pražská skupina školní etnografie, 1992) se uvádí, že u chlapců se aktivity, postoje a ambice utvářejí více autonomně, bez zprostředkování explicitními výchovnými praktikami, zatímco u dívek se jeví jako více závislé na explicitní podpoře a stimulaci a jsou více zprostředkovány a případně modifikovány přímým výchovným působením. Jako by tedy dívky byly více ovlivněné a snad i ovlivnitelné tím, co je definováno jako výchova.

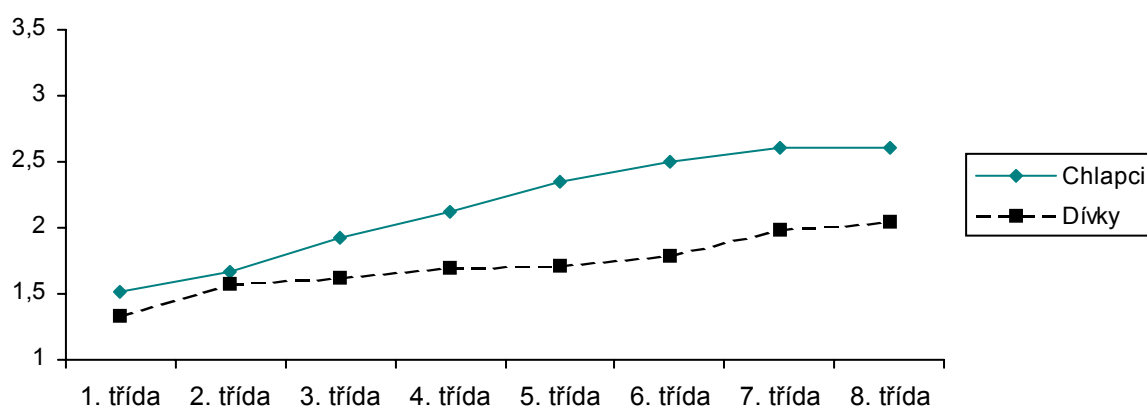
Některé výzkumy uvádějí, že chlapci jsou při výuce oproti dívkám více unavitelní a nesoustředění, a že zátěžová situace spojená se zkoušením je lépe zvládnána dívkami (Vágnerová, 1994).

Prospěchové rozdíly mezi chlapci a dívkami nemají svůj původ v jejich rozdílných kognitivních schopnostech. Dokládá to celá řada výzkumů. Také pro děti z našeho výzkumného souboru nebyly v celém období mezi první a sedmou třídou mezi chlapci a dívkami nalezeny žádné významnější rozdíly ve výsledcích Stanford-Binetova inteligenčního testu (Pražská skupina školní etnografie, 1996, 1998, 2000, 2002).

Výzkumem vzdělávacích výsledků chlapců a dívek se zabývá řada mezinárodních institucí, jako např. IEA nebo OECD. Výsledky výzkumů ukazují, že vzdělávací výsledky chlapců v České republice podobně jako v ostatních zemích nejsou horší než u dívek. Liší se však ve své struktuře (např. Straková, 2002). Dívky bývají úspěšnější v úlohách, které jsou svým obsahem a formou blízké tomu, co se vyučuje ve škole, chlapci v úlohách, kde bylo třeba prokázat, že dokážou nabyté znalosti aplikovat. Příčiny tohoto jevu nalézáme v řadě dalších výzkumů (Průcha, 1997), podle kterých věnují učitelé více pozornosti chlapcům. Častěji je vyvolávají s snaží se je vtáhnout do výuky, neboť je zhusta potřebují ukázat. Dívky pak pro své méně problémové chování zůstávají stranou a postupně si osvojují pasivnější chování. Některé předměty, např. matematika nebo fyzika jsou už tradičně považovány učiteli za „mužské“. Od chlapců jsou tu prostě očekávány vyšší výkony. Pasivnější role dívek se však objevuje i v ostatních předmětech. Dívky se sebepodceňují a to mnohdy vede k tomu, že ustupují před úkoly, které vyžadují jiné než naučené postupy, zatímco chlapci podobné úkoly vnímají spíše jako osobní výzvy.

Nejsilněji a nejdříve se rozdíly mezi chlapci a dívkami projeví v **českém jazyce**. Už ve třetí třídě činily 0,3 klasifikačního stupně a až do šesté třídy se stále jen prohlubovaly. V šesté třídě dosáhly svého maxima (0,8), a to zřejmě následkem nesnadnější adaptace chlapců na druhý stupeň základní školy

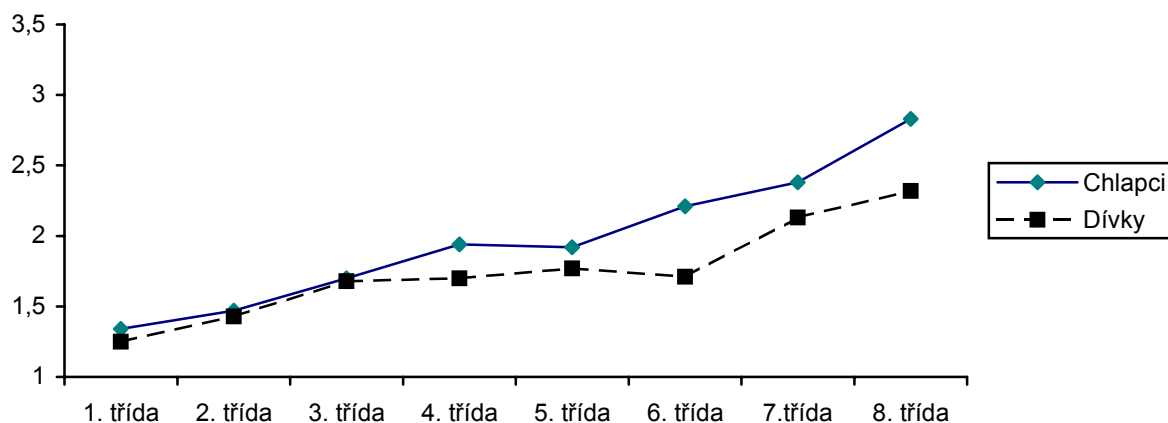
Graf 4 Vývoj prospěchu mezi první a osmou třídou u chlapců a dívek: český jazyk

V **matematice** se nápadnější prospěchové rozdíly mezi chlapci a dívkami projevují až na druhém stupni základní školy. To odpovídá skutečnosti, že prospěch z matematiky na základní škole naznačuje nejlépe ze všech předmětů úroveň rozvoje kognitivních

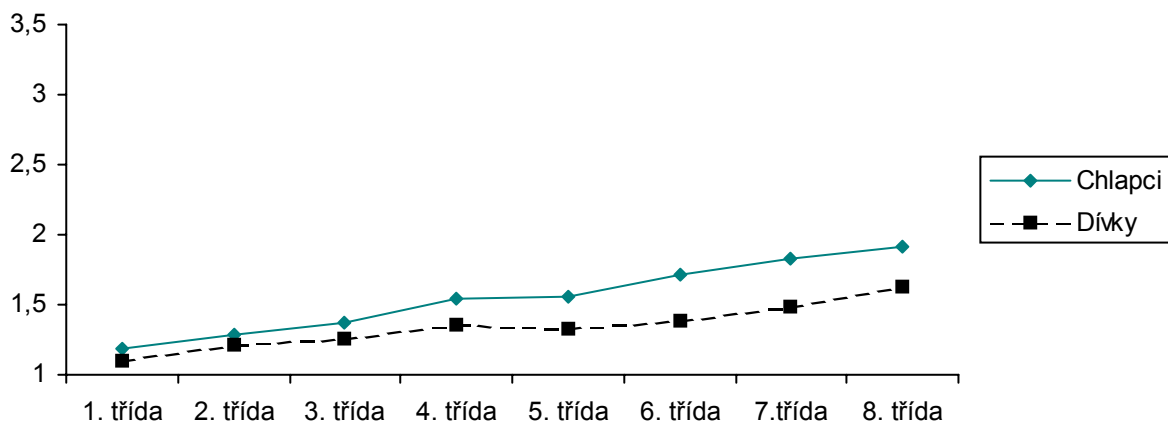
schopností a je nejméně ovlivněn ostatními faktory (Hrabal, Krykorková, Pavelková., 1984). K prudkému nárůstu prospěchových rozdílů dochází stejně jako u českého jazyka především v šesté třídě. V sedmé třídě se oproti šesté třídě zmenšují víceméně jen díky tomu, že je zde zahrnut prospěch dětí z Oranžové školy, který je podprůměrný, přičemž více než tři čtvrtiny třídy tvoří dívky. Pokud bychom i v sedmé třídě vyloučili ze zpracování děti Oranžové třídy, byl by prospěchový rozdíl mezi chlapci a dívkami jen o 0,1 klasifikačního stupně nižší než v šesté třídě. Na prospěchové rozdíly v matematice nemá v osmé třídě žádný vliv, zda do souboru dětí Oranžové školy započteme či ne.

Graf 5 Vývoj prospěchu mezi první a osmou třídou u chlapců a dívek: **matematika**

V **průměrném prospěchu** jsou v období mezi první a třetí třídou dívky jen o málo lepší než chlapci. Od čtvrté do šesté třídy se prospěchové rozdíly prohlubují, v sedmé třídě zůstávají stejné a v osmé dochází k jejich mírnému snížení. V období mezi třetí až pátou třídou pozorujeme podobný trend jako u prospěchu z matematiky. Prospěch chlapců se nejprve značně horší, aby se jeho nárůst mezi čtvrtou a pátou třídou téměř zastavil (v matematice dokonce poklesl), zatímco u dívek pozorujeme jeho rovnoměrnější stoupání. Jakoby čtvrtá třída přinesla nové nároky v matematice, ale i v jiných předmětech, se kterými se snáze vyrovnaly dívky než chlapci.

Graf 6 Vývoj prospěchu mezi první a osmou třídou u chlapců a dívek: **průměrný prospěch**

Na druhém stupni základní školy je naproti tomu vývoj rozdílů v průměrném prospěchu obdobný spíše českému jazyku, a to především díky skutečnosti, že se v osmé třídě rozdíly mezi chlapci a dívkami snižují. Jedinou odlišnost můžeme pozorovat v sedmé třídě,

kde se rozdíl mezi chlapci a dívkami udržuje na stejné úrovni jako šesté třídě. Znamená to, že zahrnutí průměrného prospěchu dětí z Oranžové školy, kde je převaha dívek, nemělo za následek jeho zhoršení. Stalo se tak proto, že děti Oranžové školy dosahují podprůměrných výsledků v českém jazyce a matematice, ale v průměrném prospěchu jsou mírně nadprůměrní.

5. Závěry

Rozdíly mezi školami jsou do značné míry způsobeny rozdíly v socioprofesionálním profilu rodin jejich žáků. Oproti prvním stupni základní školy, kde se rozdíly mezi školami projevovaly nejsilněji v českém jazyce, jsou na druhém stupni nejvyšší v matematice. V obou předmětech a v průměrném prospěchu jsou nejmarkantnější v osmé třídě. Zatímco v českém jazyce a průměrném prospěchu došlo k výraznému nárůstu prospěchových rozdílů až v osmé třídě, v matematice se tak stalo už v sedmé třídě. Zhoršení prospěchu z matematiky navíc nebylo tak výrazné, protože už v šesté třídě byly rozdíly mezi školami v matematice zhruba dvakrát tak velké než v českém jazyce.

Nejpravděpodobnějším vysvětlením pro zvětšení rozdílů v klasifikaci v osmé třídě je snaha škol upravit klasifikační měřítko tak, aby odpovídalo celé školní populaci. Tuto potřebu vyvolávají blížíící se přijímací zkoušky na střední školy, kde jsou známky ze základní školy jedním z kritérií pro přijetí. Školy, které doposud používaly přísnější klasifikační měřítko, aby více diferencovaly a motivovaly žáky, přizpůsobují klasifikaci celé školské populaci, aby svoje žáky nepoškozovaly. Naproti tomu školy, které používaly mírnější klasifikaci, aby žáky špatnými známkami nedemotivovaly, se snaží prostřednictvím přísnější klasifikace ukázat žákům, jaké jsou jejich reálné možnosti pro přijetí na střední školu.

Odchod nejtalentovanějších žáků sedmých tříd na výběrové školy se pro výraznou diferenciaci prospěchu jednotlivých škol v osmé třídě ukázal nepodstatný. Svou roli tu ovšem může hrát nerovnoměrné zastoupení dětí s ambicemi ke studiu na středních školách. Tak by školy s velkým počtem zájemců o středoškolské studium mohly být prospěchově lepší než školy, kde je zájem o střední školy nižší, a to v důsledku větší snahy dětí, které chtějí studovat na střední škole, prohloubit se své znalosti, a to zejména v předmětech, které jsou součástí přijímací zkoušky.

Tak jako v řadě dalších výzkumů, i u našeho souboru dětí byly prokázány velké prospěchové rozdíly mezi chlapci a dívkami. Diference nejsou tak velké jako mezi školami a v osmé třídě se neprohlubují, naopak dochází k jejich mírnému snížení. Nejsilněji a nejdříve se objevují v českém jazyce. Značné jsou už ve třetí třídě, až do šesté třídy narůstají a poté dochází k jejich mírnému poklesu. V matematice se nápadnější rozdíly mezi chlapci a dívkami objevují až na druhém stupni základní školy, jsou nižší než u českého jazyka a udržují se na zhruba stále stejné úrovni. Ve všech třech prospěchových charakteristikách nacházíme největší rozdíly mezi chlapci a dívkami v šesté třídě, zřejmě jako následek nesnadnější adaptace chlapců na druhý stupeň základní školy

Literatura

HRABAL, V.; KRYKORKOVÁ, H.; PAVELKOVÁ, I. *Školní prospěch jako ukazatel výchovy a vzdělávání*. Praha: ÚŠI, 1984.

HRABAL, V. *Pedagogickopsychologická diagnostika žáka*. Praha: SPN, 1989. ISBN 80-04-22149-1.

HŘÍBKOVÁ, L.; ŠKALOUDOVÁ, A. Vývoj výsledků inteligenčního testu a školních známek u dvojice dětí od 2. do 5. třídy. In *Nové možnosti vzdělávání a pedagogický výzkum: sborník příspěvků z IX. mezinárodní konference ČAPV*. Ostrava: PedF OU, 2001, str. 68-73. ISBN 80-7042-181-9.

- CHRÁSKA, M. ml. *K analýze současného stavu hodnocení a klasifikace na základní škole*. Olomouc: PedF UP, 1996
- PRAŽSKÁ SKUPINA ŠKOLNÍ ETNOGRAFIE. *Co se v mládí naučíš*. Praha: PedF UK, 1992.
- PRAŽSKÁ SKUPINA ŠKOLNÍ ETNOGRAFIE. *Typy žáků. Zpráva z terénního výzkumu*. Praha: PedF UK, 1995.
- PRAŽSKÁ SKUPINA ŠKOLNÍ ETNOGRAFIE. *1. třída*. Praha: PedF UK, 1996.
- PRAŽSKÁ SKUPINA ŠKOLNÍ ETNOGRAFIE. *3. třída*. Praha: PedF UK, 1998.
- PRAŽSKÁ SKUPINA ŠKOLNÍ ETNOGRAFIE. *4. TŘÍDA*. Praha: PedF UK, 1999.
- PRAŽSKÁ SKUPINA ŠKOLNÍ ETNOGRAFIE. *5. třída*. Praha: PedF UK, 2000.
- PRAŽSKÁ SKUPINA ŠKOLNÍ ETNOGRAFIE. *7. třída*. Praha: PedF UK, 2002.
- PRŮCHA, J. *Moderní pedagogika*. Praha: Portál, 1997.
- STRAKOVÁ, J. a kol. *Vědomosti a dovednosti pro život*. Praha: ÚIV, 2002.
- VÁGNEROVÁ, M. *Strach ze školy u dětí středního školního věku*. *Pedagogika*, 44, 1994, č. 3, s. 273 – 285.